

GÖRÜŞ

Kâr İçin Sosyoloji

İktisat Dergisi: ÇED Raporlarını hazırlayan meslek grupları arasında “halkın hassasiyetinin daha dikkatli incelenebilmesi” için sosyolog yardımı alınması ve bölgenin sosyo-ekonomik durumunun tespit edilmesi öngörülüyor.

Size göre, Ak Parti tarafından genel olarak sosyologlara yüklenen bu rol ile hedeflenen nedir?”

H.Neşe Özgen: Sosyologlar devlet yandaşlığını, geçmişte, entelektüel kapasitelerinin yüksekliği iddiasıyla ve aydın olma sorumluklarını halka rağmen kullanmakta sakınca görmeyerek yaparlardı. Şimdi, **amacı** kârlılık olan bir zemini örtmek için ahlaki meşruiyet zeminini kullanan devlet otoritesine karşı nasıl tavır alacaklar? Dünya Bankası'nın **yüksek kârlılıktan ödün vermeden yoksulluğu azaltma politikaları** olarak açıkladığı yeni yöntemleri, tam da AKP'nin istediği ahlaki zemini sağlıyor: Sosyal yardımın yoksulluğu gizlemek için kullanımında ya da yatırım projelerine karşı olabilecek direnişin engellenmesinde sosyologların yandaşlığından faydalanmak, devletin ilk kez başvurduğu bir meşrulaştırma yolu. Bundan evvel, *halka rağmen halk için* politikalarını meşrulaştırmak için kullanılan destekler, şimdi *halk adına bizim için kalkınmaya* tahvil ediliyor.

Sosyologlar, **bu sürece** kamusal büyük alt yapı yatırımlarında çeşitli değerlendirme ölçütleriyle, 1970'lerden itibaren dahil olmaya başlamışlardı. 1990'larda ise, ABD'de SIA (Social Impact Analysis) adı ile anılan ve yatırımın sosyal alana etkisini ölçmeye yönelik olarak yeni bir etki değerlendirme analizi ortaya atıldı. 2000li yıllardan itibaren de Türkiye'de de sosyal alanı etkileyebilecek olan her tür büyük çaplı konsorsiyum, yatırım ve işletmelerin planlama ve kurulma aşamalarında, ÇED Raporlarının yanı sıra sosyologlardan da Sosyal Etki Değerlendirme (SED) raporları istenmeye başlamış ve o günden bu yana onlarca SED Raporu hazırlanmıştır (Başta GAP olmak üzere, kentsel dönüşüm, kırsal

kalkınma, atık yönetimleri, belediye hizmetleri vb.)

SED Raporları; bu değişmelerden etkilenme olasılığı bulunan tüm grup ve tarafların, zararlarının en aza indirilmesini hedefleyecek şekilde hesaba katılmasını ve projelerin 'insan' ve 'sosyal yaşam alanları' ile birlikte değerlendirilmesini öngören girişimlerdir. Bu raporların hazırlanması, özellikle uluslararası finans gerektiren büyük çapta yatırımlarda, finans kaynağı olan kuruluşların da uluslararası kuruluşların (BM, Finans ve Kalkınma Bankaları, Dünya Bankası vb) sözleşme kuralları gereği olarak yükümlülüğü olduğundan, bu kuruluşlardan ülkeye ve yatırıma dair tüm finans akışını ve finansa ilişkin karar süreçlerini de etkilemekte ve hatta belirlemektedir (Örneğin, HasanKeyf Projesi). SED Raporu'nda, eldeki yatırım kararının Türkiye'nin yürürlükteki yasaları, uluslararası imzalanmış sözleşmelere uyup uymadığı, imzalanan sözleşmelere uygunsuzlukları maddeler halinde sıralamalıdır. Raporun, sürecin sözleşmelere uygun olarak işleyip işlemediğini denetlemesi, müdahale etmesi ve her aşamaya ilişkin değerlendirmeler içermesi beklenir. Mevcut yasalara uygun olan ancak vicdani sorumluluk gerektiren durumlarda da, sosyologlar bilimsel sorumluluklarını tam olarak almalıdır.

SED Raporlarının; projelerin süreç ve sonuçlarından -BM kavramları ile söylersek- 'etkilenenlere' ya da -Dünya Bankası kavramları ile söylersek- bu süreç ve sonuçların 'paydaşlarına yönelik değerlendirme ve yorumlarda bulunarak, tüm taraf olanların geri bildirimine sunulması da yine SED Raporlamasından beklenilir. Bu çabanın da dikkatle değerlendirilmesi, geri bildirimlerin dikkate alınması; ve projenin ve inşanın her aşamasının şeffaflaşması bir zorunluluktur, desteklenmelidir.

SED raporlarında raporlama ölçütleri standart mıdır?

2000 li yıllara gelindiğinde ABD ve DB'nın etki değerlendirme analizleri farklılaşmış ve *Yoksulluk ve Sosyal Etki Deęerlendirmeye* yönelik olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu hussuta 2003 yılında DB'nın Yoksulluğu Azaltma Grubu ve Sosyal Gelişme Bölümü tarafından SIA Metodları kitapçığı hazırlanmıştır.. Görülmektedir ki, 1990'lı yıllarda DB'nın 'yoksulluğu önleme'ye odaklı kavramsal çerçevesi artık sadece 'yoksulluğu azaltma'ya odaklıdır. Bu durum DB'nın izleme-değerlendirme politikalarına da tamamiyle yansımaktadır. Bu konudaki bilgilere DB'nın web sitesinden de ulaşılabilir.

BM ise, *Yeniden Yerleşim İlkeleri'nin, İnsan Hakları ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin Katılımcılık* temelinden hareketle düzenlenmesini savunmaktadır. Bu çerçevede 1992 Rio Zirvesi ve 1996 Habitat Zirvesi

ile UNDP'nin 1997 İnsani Gelişme Raporu (HDR) ve İnsani Gelişme İndeksleri(HDI) ve Cinsiyet Gelişme İndeksleri(GDI) temel alınmaktadır. İnsani gelişme indeksinde açıkça tanımlanan konu, "katılımın ve sürdürülebilir kalkınmanın özellikle en çok zarar gören gruplardan hareketle ilerletilmesi" yönündedir.

Nitekim önemli olan SED raporunun yaptırılması değil, Sosyal Etki ve Değerlendirme mekanizmalarının hangi ölçütlerle değerlendirmelere tabi kılındığı (örn.hangi insani yaşam çerçevelerinin dikkate alındığı, bu yaşam çerçevelerine ait alanların hangilerinin iktisadi faaliyet alanları hangilerinin kültürel sosyal bütünü sürdürebilecek alanlar olarak değerlendirildiği vb. gibi) ve insan ve kültürün işleyiş bütünlüğünü ölçme ve değerlendirmede hangi kavramsal çerçevelerin kullanıldıklarıdır. Bu ayırım, Dünya Bankası'nın sadece belli oranda paydaşı ve bir tek yoksulları dikkate alan kavramları ile BM'in *İnsani Gelişmeyi* temel alan kavramları arasındaki farklarda açıkça görülür.

Genel olarak raporlama süreçlerinde, sizin de bahsettiğiniz gibi süreçten çok sonuca odaklanan, dolayısıyla "kalkınma birimleri" olarak ifade edebileceğimiz ölçümlere dayanan bir terminoloji ve tekniğin kullanıldığını görüyoruz. Bu tür kavramlar yaşanan süreci aktarmak için yeterli olabilir mi?

Projenin hedefinin sadece kalkınma odaklı olduğunu bildirerek, kavramsal çerçeveyi gizlediğimizde, çeşitli güç ve iktidar kalıpları arasındaki çatışmaları ihmal etme olasılığımız yüksek olacaktır. Ama bunun ötesinde, bu gizlemeler, kullanılan terminoloji ve çeşitli kavramsallaştırmalar da, olası çatışma kalıplarının üstlerinin örtülmesi ve yeni ortaya çıkabilecek olanların da gizlenebilmesiyle sonuçlanır.

Örneğin, SED Raporlamalarında kavramsal sınırlamalar ve doğrulama tekniklerinin temele alınması son derece sakıncalıdır: Gelenek- kültür-sosyal yapı-teknolojik fayda-nüfus profili-yüksek çıkar-yüksek kârlılık-düşük verimlilik-iklim-ve çevresel doğal etkiler kavramları totolojik açıklama yollarıdır! Böylesi kavramları temele alarak yapılan SED analizleri, yatırımın failini gizlemeye ve sorumluluğu güç ve iktidar sahiplerinden uzaklaştırmaya yarar.

Ölçekleme üzerinden hareket eden, diğer bir deyişle, beşeri yapıları birer nüfusa, nüfusu da yerleşime ve yönetilecek sayılara indirgeyen SED çalışmaları, eninde sonunda sadece muktedirin yanında yer alırlar.

Yukarıda bahsettiğim İnsani Gelişme Endeksi de, DB'nın aksine göstergelerin 'fiziksel çıktılar' ve 'sonuçlar'la değil, süreçler ve yaratılan

'sosyal etkiler' ile ölçülmesi ve ilerletilmesi temeline dayalı olması açısından önemlidir. DB'nın her tür eylemde insanı bir 'mikro birim' ve 'iktisadi çıktı' boyutuna indirgeyen, projeleri 'teknisist', 'fiziksel sonuçları hedefleyen' ve 'altyapı ağırlıklı' yorumlayan yaklaşımı, sadece Türkiye'nin imzaladığı uluslararası sözleşmelere aykırılığı nedeniyle değil; aynı zamanda da projeyi destekleyen uluslararası finans kuruluşlarının da ileride aynı eleştirilere konu olabilmesi olasılığından dolayı da terkedilmelidir.

Proje ve yatırımlardan doğrudan etkilenecek olan insanlarla ilgili her türlü sürecin SED Raporları'na taşınması mümkün müdür?

Bir SED Raporu'nun hazırlanması ve izlenmesi sürecinde en önemli husus; etkilenecek grupların analizini yapmaktır. Eric Wolf'un "Değişimden zarar görecektir olan kimdir/nedir?" Ve "Kim/ne-ler fayda sağlayacaktır?" soruları her zaman temel analiz aracı olmak zorundadır. Böylesi çalışmalarda en başta araştırmamız gereken husus; beşeri birimin mülkiyet kalıplarını ve mülkiyet rejimlerini izlemektir.

Öte yandan, etkilenecek gruplar arasındaki güç çatışmalarını; yerel, ulusal ve uluslararası finans gruplarının müdahale kapasitelerini, etkilerini ve etkileme olasılıklarını; her yerleşim ve beşeri birimdeki güç çatışmalarını; gruplar arasındaki etkileşim kapasitelerini ve değişimin yönlerini incelemeksizin yapılan SED Raporlamalarının başarıya ulaşma şansı çok düşüktür.

SED raporunun başlangıcında "Alternatif projeler/faydalar/yatırımlar/güzergahlar arasındaki tercih nedenlerinin" açıklanması gerekir. SED gibi, taraf olunan devletlerarası sözleşmelerin geçerliliği ve finans desteklerinin karar verme süreçlerinde belirleyici önemi son derece yüksek olan raporların temel şartları; " tarafların/etkilenenlerin ve/veya paydaşların yaşamsal koşullarındaki her tür değişiklik hakkında bilgilenme ve karar mekanizmalarına katılma hakkı ve sorumluluğunun", yani *müdahil katılımçılık süreçlerinin* açıkça gerçekleşmesi zorunluluğudur. Etkilenecek olan beşeri yapının, öncelik en zayıf halkalara verilecek şekilde her aşamada haberdar edilmesi gerekir. Çünkü etkilenecek grupların kendi aralarındaki sınıflamaları da unutmamak gerekiyor: Gençler, topraksızlar, kadınlar ve çocuklara yönelik özel bir izleme yapmayan SED Raporları; en başta bilim etiğini hiçe sayıyor demektir. Yanısıra, bu beşeri yapının her aşamada müdahale edebilmesini mümkün kılmak için gerekli olan tüm mekanizmaların açık tutulması da sağlamalıdır. Özetle beşeri yapının sürece dahil edilmesi, etkilenenlerin "tüm tercih süreçleri bittikten sonra durumdan haberdar

edilmesi" ile ikame edilemez. *Müdahil katılımcı mekanizmaların harekete geçirilmesi, SED sisteminin temel lojiğidir.*

SED değerlendirmesi, müdahale hakkının teminini sağlayacak örgütlenmelerin programını çizmeli ve örgütsel ve kurumsal model müdahaleler için gerekirse eğitimlik yapmalıdır.

Bu husustaki en kötü örneklerden birisi BTC **Konsorsiyumu** için 2004 yılında yapılmış 'Katılımcılık SED Raporu' idi. Rapor, etkilenecek olanlara ve *paydaşlara* yollanma şartını şöyle yerine getiriyordu: Rapor tamamıyla İngilizce idi, **bırakınız yatırımdan etkilenecek etnik grupların da diliyle yazılmasını, Türkçeye dahi çevrilme ihtiyacı duyulmamıştı;** Rapor BTC'den etkilenecek olan yerleşimlerin sadece Valilik ve Kaymakamlıklarına yollanmıştı, yöredekilerin Rapor'dan haberi yoktu ve Rapor üniversitelerde Sosyoloji bölümlerine değil, Mühendislik bölümlerine sevk edilmişti. Ben de Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'ndeki meslektaşlarımın uyarıları sonucunda Rektörlüğün görevlendirmesiyle haberdar olabildim.

Sonuç olarak tüm beşeri yapının değişme isteği, Doyum-Uyum-Yönlendirme istek ve talepleri, beklentiler, geri bildirim ve denetleme mekanizmaları dikkatle incelenmeli ve sınıflanmalıdır. Yerel ve ulusal ölçekteki potansiyel ve darboğazlar dikkatle ele alınmalı; kaynakların ve işlemlerin eşitlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda uygulanabilmesi için gerekli uyarı ve öneriler ile denetlemeler mutlaka yapılmalıdır.

SED Raporu eşitlik ve ayınlştırma üzerine bir iyileştirme senaryosuna saptanamaz. Her yörenin ve durumun coğrafi, ekonomik ve kültürel olarak farklı ve benzer sorunlarının anlaşılması, sınıflandırılması, ve bu aşamadan sonra tüm bölge için entegre ve özgün programın çizilmesi gerekmektedir.

Peki, şimdilerde sosyologların bu sürece dahline ilişkin birkaç şey söylebilir misiniz?

SED Raporlaması için, birkaç sosyologça uyarı da sosyologlara gerekiyor: Meslektaşlarımın, 1970lerden bu yana türlü kamusal ve özel yatırımlar için onlarca rapor hazırladığını, bunlardan bazılarını üstelik '*Kamusal ve bilimsel faaliyet*' olarak akademik yükseltmelerde kullandıklarını gören bir sosyal bilimci olarak, bu husuta iki çift laf etme hakkını kendime verdim.

Devletle iş görme mekanizmalarının içinde olmak; sosyal yapıyı ve karar alma süreçlerini denetlemek, yönlendirmek vb. çeşitli iktidar alanlarının

içinde rol almaya oldukça yatkın ve hevesli bir grup olarak, Türkiye sosyologlarının giderek daha çetin bir sınava doğru yol aldıklarını görüyorum. Bildiğimiz ve yakındığımızın aksine; sosyologlar ordudan sağlığa, içişlerinden adalete, eğitimden günlük hayata kadar pek çok alanda gizli/açık yönlendirici, kavram üretici, politika yayıcı ve iktidara yol gösterici oldular, olmaktadır. Sosyologlar bu süreçte kötü sınavlar verdiler; hemen her dönemde iktidarların dümen suyunda ilerlediler.

Sosyologlar geçmişte bu yandaşlığı entelektüel kapasitelerinin yüksekliğini iddia ederek, aydın olma sorumluklarını halka rağmen kullanmakta kendilerini haklı bularak yaparlardı. Şimdi temeli kârlılık olan bir zemini örtmek için ahlaki meşruiyet zeminini kullanan devlet otoritesine karşı nasıl tavır alacaklar? Dünya Bankası'nın *yüksek kârlılıktan ödün vermeden yoksulluğu azaltma politikaları* olarak açıkladığı yeni yöntemleri, tam da AKP'nin istediği ahlaki zemini sağlıyor: Sosyal yardımın yoksulluğu gizlemek için kullanımında sosyologların yandaşlığından faydalanmak, devletin ilk kez başvurduğu bir meşrulaştırma yolu. Bundan evvel, *halka rağmen halk için* politikalarını meşrulaştırmak için kullanılan destekler, şimdi *halk adına, bizim için sosyal yardıma* tahvil ediliyor.

Hemen her dönemde Antropoloji, Siyaset Bilim, Sosyoloji bölümleri devletin kendi dümen suyunu güreleteceği odaklar olarak görülmüştür: Bu bölümlerde ayırık otları büyümeden temizlenir, büyüdüğünde de ayıklanır. Şimdi AKP döneminin çok önemli bir 'fazla'sı var: Ahlaki yaptırım ve eylemlerin ahlaki meşruluğu! Bu dönemde sosyal bilmin ahlaka, felsefenin de ilahiyata indirgenmesi bu yeni dönemin temel özelliği. Bu yüzden pıtrak gibi Sosyoloji, Antropoloji, Siyaset Bilim bölümü, özellikle cemaate yatkın-yakın (vakıf veya devlet) üniversitelerinde açılıyor; özellikle bu bölümlere ahlak ve ilahiyatı yaşam biçimi olarak seçmiş öğretim üyeleri bulup çıkartılıp, öncelikli atanıyor.

Şimdi önümüzde zorlu bir sınav var: *Devlet gibi bakmak*'tan şimdiye kadar olduğu üzere yine kurtulamayacak mıyız? Sosyal bilim yapma etiğini, bu kez de ahlaka ve onun meşrulaştırdığı finansal kaygılara, kâr hırslarına, insan düşmanlığına kurban verecek miyiz?